

УДК 159.923.2:159.922.7
DOI: 10.24919/2312-8437.43.159091

ХАВУЛА Роман – кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, Дрогобич, 82100, Україна (romankhavula@gmail.com)

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ САМОСТВЕРДЖЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Анотація. У статті висвітлено методичні рекомендації батькам, шкільним психологам та вчителям з удосконалення процесу самоствердження старшокласників. Визначено, що психологічний супровід старшокласників має будуватися на відповідних загальних засадах. Батькам необхідно вміти вчасно реагувати на запити своїх дітей. Шкільним психологам доцільно сприяти позитивно самостверджуватися старшокласникам у референтному оточенні; формувати у старшокласників переконання до соціально-значущих мотивів. Стверджується, що педагогам у роботі з старшокласниками необхідно сприяти розкриттю навичок ефективного спілкування, що активізують процес самоствердження.

Ключові слова: самоствердження, старшокласники, конструктивне самоствердження, психологічний супровід.

Постановка проблеми. У сучасному світі дедалі гострішими стають проблеми, які стосуються сфер самопізнання та самоствердження старшокласників. Зростання у людей різноманітних особистісних проблем та негарздів потребує високого рівня толерантності, міжособистісного розуміння та підтримки з боку психолога. Переживаючи життєві колізії, підрастаюча особистість намагається пристосуватися до них та водночас виявляє власну непокірність і починає презентувати своє «Я» найрізноманітнішими способами. З одного боку, старшокласники прислуховуються до дорослих та прагнуть виконувати їхні поради, проха-

ння, вказівки, а з іншого – протестують проти них, здійснюють неадекватні вчинки, спілкуються лише з тими референтними особами, які викликають у них приємні емоції та позитивні враження. Педагоги та шкільні психологи мають хвилюватися про молодь. Адміністрація школи розуміє, які зобов'язання покладені на неї, який складний віковий період у старшокласників, які труднощі трапляються на їхньому життєвому шляху, і що необхідно робити для ефективного подолання цих негараздів. Старшокласники потребують підвищеної уваги батьків, психологів, учителів. Від їхньої інформаційної обізнаності залежить ефективність роботи щодо самовдосконалення підростаючої особистості.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемні питання самоствердження сучасної молоді висвітлені в наукових доробках О. Жизномірської [1], Р. Хавули [6], здійснено теоретичний аналіз наукових джерел дослідження самоствердження старшокласників у працях вітчизняних та зарубіжних науковців. Вказується, що самоствердження визначається як прагнення до саморозкриття, самореалізації особистісних потенціалів та досягнення певного статусу у взаємодіях з іншими. Описуються основні різновиди самоствердження, а саме особистісне і соціальне самоствердження та розкрито їхні основні форми. Виходячи з наукових позицій учених Є. Нікітіна, Н. Харламенкової [3] та О. Жизномірської [1], можна виокремити у старшокласників особистісне конструктивне та особистісне деструктивне самоствердження, а також соціальне конструктивне та соціальне деструктивне самоствердження.

Окреслені форми самоствердження старшокласників мають таке смислове навантаження:

– конструктивна форма особистісного самоствердження – прагнення старшокласників презентувати власні погляди та інтереси, які мають на меті отримання бажаного результату, корисного як для самого себе, так і для інших;

– деструктивна форма особистісного самоствердження – прагнення старшокласників до здійснення егоїстичних або асоціальних дій, вчинків, що приносять користь самому собі;

– конструктивна форма соціального самоствердження – намагання старшокласників демонструвати власні бажання, прагнення та наміри, які схвалюються іншими;

– деструктивна форма соціального самоствердження – прагнення старшокласників до презентування власних бажань чи намірів, які схвалюються тільки ними, проте засуджуються соціальною спільнотою.

Проте, незважаючи на проведені дослідження самоствердження надалі залишається актуальною розробка та впровадження методичних рекомендацій, які спрямовані на допомогу шкільним психологам, педагогам та батькам, котрі працюють зі старшокласниками, схильними до деструктивних учинків.

Саме тому, **метою статті** є розкриття особливостей психологічного супроводу самоствердження старшокласників.

Для старшокласників надзвичайно важливою є їхня репутація та авторитет у очах однокласників, друзів. Тому цінним для них є абсолютно кожне адресоване до них слово, особливо у присутності інших. Потрібно пам'ятати, що найстрашнішим для нестійкої самооцінки у цьому віці є «спад» в очах інших. Говорячи про старшокласника в негативному світлі, дорослі ніби «відкидають» його, тим самим втрачаючи довіру на тривалий час. Особливо батькам варто брати до уваги бажання своїх дітей та старатися зрозуміти їхні поривання «бути дорослими». Неприпустимими є авторитарні методи виховання, які породжують негативну реакцію старшокласника. Навпаки, сприятливі обставини допомагають особистості вирости гармонійною, різнобічно розвиненою, орієнтованою на успіх у житті. Щодо позитивних соціальних установок та певних світоглядних уявлень – вони мають формуватися батьками ще з ранніх років дитини. У цьому допоможуть правильні підходи до виховання, прояв лояльності та ненав'язливого контролю. Такі стратегії поведінки допоможуть уникнути інтересу старшокласників до шкідливих речовин на подоби наркотиків та алкоголю. Спокійна і тепла атмосфера, відверта бесіда, вміння згладжувати гострі кути у назрілих конфліктах – хороший ґрунт для створення у старшокласника відчуття, що його люблять та розуміють. Обговорення актуальних тем варто проводити шляхом спілкування на діалогічному рівні. Особливо батькам бажано вміти вчасно реагувати на запити хлопців та дівчат та обговорювати особистісні проблеми, не засуджуючи їх при цьому.

Попередження та профілактика низки можливих проблем, характерних для старшокласників, можуть бути реалізованими шляхом грамотної організації психологічного супроводу особистісного розвитку.

Звичайно ж, немає універсальної «формули» ефективного психологічного супроводу – усе залежить від контингенту людей та їхніх актуальних потреб. Проте ми можемо стверджувати, що він має будуватися на таких загальних засадах:

- відповідність наявним особистим досягненням та природному розвитку особистості на цьому віковому етапі;
- забезпечення опосередкованого впливу через традиційні форми активності особистості;
- створення середовища, яке б сприяло різнобічному розвитку, задоволенню базових потреб і реалізації творчого потенціалу.

Основним моментом у системі взаємовідносин «дорослий – старшокласник» є готовність дорослих до появи новоутворень в особистісному становленні хлопців та дівчат, а також розуміння основних закономірностей процесу розвитку. Злагоджена взаємодія батьків та педагогічного колективу закладу освіти допоможе активізувати психологічні ресурси старшокласників та запустити механізм саморозвитку особистості. На шляху цього саме залучення сім'ї до усїєї системи психологічного супроводу зможе сформувати благополучний простір для розвитку хлопців та дівчат як різнобічно розвинених людей із конструктивними моделями взаємодії із зовнішнім світом та самим собою.

Шкільному психологу необхідно допомогти старшокласникам у правильному самовизначенні особистісних прагнень; сприяти конструктивному спілкуванню учнів з однолітками та дорослими; навчити старшокласників проявляти толерантне ставлення до дорослих; здійснювати самоконтроль власної поведінки, емоцій, почуттів; позитивно самостверджуватися у референтному оточенні; адекватно презентувати себе іншим; самостійно долати труднощі.

Доцільно провести бесіду на тему: «Особливості самоствердження старшокласників в умовах сьогодення». Метою є цілісне розуміння процесу становлення самоствердження особистості підліткового віку [1]. Важливим етапом є детальний опис процесу самоствердження та його форм, які реалізуються особистістю.

Рольові ігри, метою яких є програвання рольових сцен самоствердження. Психолог пропонує старшокласникам взяти на себе певну роль: бунтівника, силача, підлабузника, лідера тощо. Учні можуть запропонувати також власні варіанти ролей. За допомогою рольових ігор, особистість «бачить» та розуміє себе по-іншому, самостверджується в колі своїх однокласників, випробовує власне «Я» перед іншими, розширює світоглядні позиції.

Розгляд складних життєвих ситуацій та подій, мета яких полягає у розкритті життєвих перипетій та висунення старшокласниками власних життєствердних позицій щодо окреслених ситуацій.

Шкільний психолог на окремих карточках описує життєві ситуації, події, які відображають деструктивні форми і негативні засоби самоствердження. Наприклад:

– Ви намагаєтеся відчинити вікно в класі, але однокласник починає заперечувати Вам з цього приводу. Ваші дії.

– Уявіть, що Ви лідер у класі, але два однокласники Вас не сприймають взагалі, дорікають Вам, критикують, зневажають і, навіть, вголос насміхаються. Ваша реакція та пропозиції щодо розв'язання цієї ситуації.

– Учитель пересадив до Вас однокласника, який Вам не дуже подобається. Ваші дії у такому випадку.

– До Вашого класу прийшов «новий» учень, який відзначається скромністю, охайністю, привітністю. Проте Ви помічаєте, що однокласниця ставиться до нього негативно: глузує, насміхається, «виставляє на показ» його недоліки. Ваші дії.

– Ви домовилися із сусідом по парті, що будете приносити підручники почергово, хоча вчитель наполягає на тому, щоб у кожного з Вас був власний підручник. Проте одного разу, коли була ваша черга, Ви забули книжку вдома. Вчитель був дуже невдоволений і вимагав пояснення з приводу недбалого ставлення до його занять. Ваші дії.

Психолог також може самостійно запропонувати ситуації для старшокласників або в цьому йому можуть допомогти педагоги, які добре розуміють проблеми молодіжного середовища.

Спілкування на цікаві теми (зустрічі з цікавими людьми), метою є з'ясування правильності розуміння старшокласниками власних проблем у життєствердженні.

На першому занятті шкільний психолог працює із запитами учнів. Зокрема, він намагається зрозуміти те, що непринятно для цього віку, і зацікавити самих учнів. Якщо старшокласники акцентують увагу на деструктивних формах самоствердження (прагненнях до ризикованих вчинків, агресивності, егоцентризму, хизування, зверхності тощо), то варто «переключити» їхню увагу на конструктивні форми самоствердження (співпрацю, співучасть, досягнення позитивного статусу в групі, поваги, визнання тощо). На другому занятті психолог, ретельно вивчивши запити старшокласників, запрошує фахівців із відповідної проблематики, які зможуть кваліфіковано їм допомогти зрозуміти власне «Я» у соціумі.

Вчителям необхідно враховувати, що непорозуміння, суперечки, у взаємодіях породжують у старшокласників погані настрої та самопочуття, що негативно впливають на показники успішності. Однак деколи учням не вистачає достатньої уваги, спілкування батьків, формується зневажливе ставлення до них референтного оточення, що звісно впливає на їхнє особистісне становлення «Я»-самоствердження. Виходячи з таких позицій, старшокласник залишається сам на сам зі своїми проблемами і прагне якось їх розв'язати, починає погано вчитися, пропускати уроки, вчиняє бійки в класі, бунтує, намагається знайти «рівних» собі однокласників. Тому, значуща увага покладається на педагогів, психологів, котрим ми пропонуємо такі рекомендації:

1) ознайомити старшокласників з основами особистісного самоствердження, самозростання (щоб появилось усвідомлення того як можна себе проявити, презентувати тощо);

2) сформувані у них переконання до соціально-значущих мотивів;

3) поглибити здатність учнів до самоаналізу, самовиховання;

4) допомогти оволодіти навичками саморегуляції емоцій та самоконтролю власної поведінки;

5) сприяти розкриттю навичок ефективного спілкування, що активізують процес самоствердження [1].

На уроках, вчителю варто застосовувати нестандартність у проведенні занять (для розуміння старшокласниками власного «Я», сенсу життя), проблемність викладу матеріалу; поєднання змісту із життям (розгляд та аналіз життєвих ситуацій); створе-

ння для учнів атмосфери психологічного комфорту й розкутості, ситуації успіху; включення старшокласників у творчий процес заняття, спонукання їх до самостійних пошуків нестандартних вирішень з будь-яких існуючих проблем. Врешті-решт, їх потрібно готувати до «негараздів» дорослого життя. Уроки можуть бути насичені розважальним та водночас повчальним, ігровим змістом, який матиме на меті життєствердне значення, у процесі яких, старшокласники програватимуть різні рольові сценки й будуть поступово дорослішати [2; 4; 5; 7].

Отже, нами висвітлено комплекс психолого-педагогічних рекомендацій щодо форм і засобів самоствердження старшокласників, адресовані батькам, шкільним психологам і педагогам, котрі працюють із молодими людьми, схильними до деструктивних намірів.

Перспективними, на нашу думку, є подальші дослідження окресленої проблематики через призму інших теоретичних та методологічних засад.

Література

1. Жизномірська О.Я. Психологічні особливості самоствердження молодших та старших підлітків : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / О.Я. Жизномірська ; Національний педагогічний ун-т імені М.П. Драгоманова. – К., 2010. – 278 с.
2. Мирончук Н.М. Розвиток культури взаємин у старших підлітків : методич. посіб. / Н.М. Мирончук. – Житомир : Полісся, 2007. – 184 с.
3. Никитин Е.П., Харламенкова Н.Е. Феномен человеческого самоутверждения / Е.П. Никитин, Н.Е. Харламенкова. – СПб. : Алетея, 2000. – 224 с.
4. Робота психолога з педколективом / упоряд. Т. Гончаренко. – 2-е вид., стер. – К. : Вид. Дім «Шк. світ»; вид. Л. Галіцина, 2006. – 120 с.
5. Савчин М.В. Психологія відповідальної поведінки / М.В. Савчин. – К. : Україна-Віта, 1996. – 130 с.
6. Хавула Р.М. Психологічні аспекти самоствердження старшокласників / Р.М. Хавула // Проблеми гуманітарних наук : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Психологія» / ред. кол. Н. Скотна, І. Галян. – Дрогобич : Ред.-вид. відділ ДДПУ ім. І. Франка, 2016. – Випуск 39. – С. 73–82.
7. Широкоградюк Л. Лихослів'я у шкільному середовищі : профілактика і корекція / Л. Широкоградюк. – К. : Шк. світ, 2009. – 128 с.

References

1. Zhyznomirska, O.Ya. (2010). *Psykhologichni osoblyvosti samostverdzheniia molodshykh ta starshykh pidlitkiv [Psychological features of self-affirmation of younger and senior teenagers]*. (Candidate's thesis). Kyiv [in Ukrainian].
2. Myronchuk, N.M. (2007). *Rozvytok kultury vzaiemyn u starshykh pidlitkiv [Culture development of relationships among senior teens]*. Zhytomyr: Polissia [in Ukrainian].
3. Nikitin, E.P., & Kharlamenkova, N.E. (2000). *Fenomen chelovecheskogo samoutverdzheniia [The phenomenon of human self-assertion]*. Saint Petersburg: Aleteiia [in Russian].
4. Honcharenko, T. (2006). *Robota psykhologa z pedkolektyvom [Work of a psychologist with a pedagogical team]* (2nd ed., rev.). Kyiv: Shkilnyi svit; vyd. L. Halitsyna [in Ukrainian].
5. Savchyn, M.V. (1996). *Psykhologhiia vidpovidalnoi povedinky [Psychology of responsible behavior]*. Kyiv: Ukraina-Vita [in Ukrainian].
6. Khavula, R.M. (2016). Psykhologichni aspekty samostverdzheniia starshoklasnykiv [Psychological aspects of senior's self-affirmation]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia «Psykhologhiia» – Problems of the humanities: Collection of scientific works of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University. «Psychology» Series, 39, 73–82.* Drohobych: Redaktsiino-vydavnychi viddil DDPU imeni Ivana Franka [in Ukrainian].
7. Shyrokoradiuk, L. (2009). *Lykhsolivia u shkilnomu seredovyshchi: profilaktyka i korektsiia [Bad words in the school environment: prevention and correction]*. Kyiv: Shkilnyi svit [in Ukrainian].

KHAVULA Roman – Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of the Department of Practical Psychology, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Ivan Franko Str., 24, Drohobych, 82100, Ukraine (romankhavula@gmail.com)

FEATURES OF PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF SELF-AFFIRMATION OF SENIOR PUPILS

Abstract. *The article reveals peculiarities of psychological support of self-affirmation of senior pupils.*

The prevention of a number of possible problems specific to senior pupils can be realized through competent organization of psychological support of personal development.

It is determined that psychological support of senior pupils should be based on the following general principles: conformity with the existing personal achievements and natural human development at this age stage; provision of mediated influence through traditional forms of person's activity; creation of such an environment that would promote comprehensive development, satisfaction of basic needs and realization of creative potential.

It is unacceptable for parents to use authoritarian methods of education, since this gives rise to a negative reaction of the senior pupil. Parents should be able to respond timely to the needs of boys and girls and discuss personal problems without condemning the children.

School psychologists need to promote constructive communication between teens and adults; to teach senior pupils to show tolerant attitude to adults; to exercise self-control of own behavior, emotions, feelings; positively self-assert in the reference environment; adequately present themselves to others; self-overcome difficulties.

Teachers in working with senior pupils are advised to apply such recommendations: to introduce senior pupils with the basics of personal self-affirmation, self-development (to create the awareness of how you can manifest and present yourself, etc.); to form their belief in socially significant motives; to deepen the ability of students to self-examination, self-education; help to master the skills of self-regulation of emotions and self-control of own behavior; to promote the disclosure of effective communication skills that activate the process of self-affirmation.

Key words: *self-affirmation, senior pupils, constructive self-affirmation, psychological support.*